

Definicja zbrodni agresji

(po konferencji przeglądowej MTK)

1. *Uwagi wprowadzające.* Badając na polecenie Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych możliwość powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego, Komisja Prawa Międzynarodowego zaproponowała, aby wśród zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału znalazła się zbrodnia agresji¹. Sugestia o jej objęciu jurysdykcją materialną MTK okazała się bardzo kłopotliwa, gdyż należało określić znamiona tej zbrodni. Mimo że wojna agresywna jako zbrodnia przeciwko pokojowi była sądzona choćby przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze, to nie dysponowano jej definicją². Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego nr 3314 z 14 XII 1974 odnosiła się wyłącznie do agresji państwa, a nie zbrodni jednostki; w pkt 4 zaznaczono, że ma ona charakter wskazówki dla Rady Bezpieczeństwa przy kwalifikacji danej sytuacji na podstawie rozdziału VII Karty Narodów Zjednoczonych. W projektach Kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości przewidywano odpowiedzialność za akt agresji, ale Komisja Prawa Międzynarodowego nie mogła dojść do konsensu, co stanowi agresję, za którą jednostka powinna odpowiadać karnie³.

Trud zdefiniowania zbrodni agresji podjął Komitet Przygotowawczy ds. Ustanowienia Międzynarodowego Trybunału Karnego i opracował trzy propozycje definicji⁴. Jednak żadna z nich nie stanowiła rozwiązania satysfakcjonu-

¹ *Yearbook of the International Law Commission*, 1992, t. II, cz. 2, s. 58 i n.; 1993, t. II, cz. 2, s. 100 i n.; 1994, t. II, cz. 2, s. 20 i n.

² Statut MTW stwierdzał jedynie, że „planowanie, przygotowanie, wszczęcie lub prowadzenie wojny napastniczej” podlega karze; szerzej na temat historii delegalizacji i kryminalizacji agresji zob. P. Grzebyk: *Odpowiedzialność karna za zbrodnię agresji*, Warszawa 2010.

³ Projekt Kodeksu z 1954 r. – zob. *Yearbook of the International Law Commission*, 1954, t. II, s. 112 i n.; projekt Kodeksu z 1996 r. – *Yearbook of the International Law Commission*, 1996, t. II, cz. 2, s. 17 i n.

⁴ *Decisions made by the Preparatory Committee at its Session held from 11 to 21 February 1997, Annex 1, Report of the Working Group on the Definition of Crimes*, A/AC.249/1997/L.5, 12 III 1997, s. 13–14; dokument A/CONF.183/2/Add.1 [w:] *Official Records of the United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court (Summary Records of the Plenary Meetings and of the Meetings of the Committee of the Whole)*, t. III, New York

jącego wszystkich przedstawicieli państw uczestniczących w konferencji powołującej MTK. Przytłaczająca większość państw była początkowo przekonana, że zbrodnia agresji powinna być sądzona przez MTK. Jednak trudności w osiągnięciu konsensu co do jej definicji oraz w odpowiednim określeniu roli Rady Bezpieczeństwa w stosunku do tej zbrodni spowodowały, że część państw była skłonna zrezygnować z wymieniaania agresji wśród zbrodni objętych jurysdykcją Trybunału⁵. Pod koniec konferencji walka toczyła się już nie o zdefiniowanie agresji, ale o utrzymanie zbrodni agresji w Statucie⁶.

Ostatecznie w art. 5 ust. 1 Statutu MTK z 17 VII 1998 wymieniono zbrodnię agresji jako jedną z czterech najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej, nad którymi Trybunał może sprawować jurysdykcję. W art. 5 ust. 2 sprecyzowano jednak, że będzie ją sprawował w odniesieniu do zbrodni agresji dopiero wtedy, gdy zostanie przyjęte postanowienie definiujące tę zbrodnię, a także odpowiednie regulacje dotyczące warunków wykonywania jurysdykcji w odniesieniu do niej. Jednocześnie wskazano, że definicja powinna być zgodna z odpowiednimi postanowieniami Karty Narodów Zjednoczonych.

Zadanie opracowania definicji oraz wskazania elementów zbrodni agresji i warunków wykonywania przez MTK jurysdykcji nad tą zbrodnią powierzono Komisji Przygotowawczej⁷. Powołała ona Specjalną Grupę Roboczą ds. Zbrodni Agresji, której udało się opracować definicję tej zbrodni (art. 8 *bis*)⁸. W świetle definicji, zbrodnią agresji jest „planowanie, przygotowywanie, rozpoczęcie i dokonanie, przez osobę mogącą efektywnie sprawować kontrolę lub kierującą politycznymi lub zbrojnymi działaniami państwa, aktu agresji, który swoim charakterem, wagą i skalą stanowi oczywiste naruszenie Karty Narodów Zjednoczonych”.

Jak sprecyzowano, „akt agresji oznacza użycie siły zbrojnej przez państwo przeciwko suwerenności, terytorialnej integralności lub politycznej niepodległości innego państwa, lub w inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych”.

Definicja ta została przyjęta przez konferencję przeglądową 11 VI 2010 r.⁹ Konferencja określiła również warunki wykonywania jurysdykcji nad zbrodnią agresji (art. 15 *bis i ter*), choć wydawało się, że w tej kwestii nie jest możliwe osiągnięcie konsensu. Zdecydowano, że MTK będzie mógł zająć się przypadkami agresji, do których dojdzie najwcześniej w rok po wejściu w życie poprawki do Statutu definiującej zbrodnię agresji, co nastąpi, gdy zostanie osiągnięty pułap 30 ratyfikacji lub przyjęć. Przyjęto również, że każda strona Statutu MTK może złożyć przed ratyfikacją lub przyjęciem deklarację, w której odrzuci możliwość sądenia dokonanej przez siebie zbrodni agresji¹⁰. Państwo w każdym

2002, s. 14–15.

⁵ O. Solera: *Defining the Crime of Aggression*, London 2007, s. 43; J.H. Westra: *International Law and the Use of Armed Force. The United Nations Charter and the Major Powers*, London 2007, s. 363.

⁶ Tamże, s. 368.

⁷ Rezolucja F przyjęta przez Konferencję NZ ds. ustanowienia MTK – Dokument A/CONE183/C.1/L.75 [w:] *Official Records...*, jw., t. I, s. 72–73.

⁸ ICC-ASP-8/20, s. 36 i n.

⁹ RC/Res 6.

¹⁰ Jest to tzw. deklaracja *opt-out* na wzór instrumentu przyjętego w art. 124 Statutu

czasie może cofnąć taką deklarację, a nawet jest zobligowane do rozważenia takiej możliwości po trzech latach od złożenia deklaracji. Poprawki w sprawie zbrodni agresji zostały przyjęte w ramach procedury z art. 121 ust. 5, co oznacza, że będą obowiązywać jedynie te państwa, które je zaakceptują¹¹. Dodatkowo przyjęto, że MTK nie będzie mógł sądzić zbrodni popełnionej przez obywateli lub na terytorium państwa, które nie jest stroną Statutu MTK, nawet gdy ofiarą będzie państwo, które zaakceptuje poprawki dotyczące zbrodni agresji, chyba że sprawę przekaże Rada Bezpieczeństwa. Najważniejsze jest jednak, że konferencja zdecydowała, iż o faktycznym upoważnieniu MTK do sądenia zbrodni agresji państwa-strony mają zadecydować po 1 I 2017 (taką samą większością, jaka jest konieczna do przyjęcia poprawki do Statutu MTK)¹², co oznacza, że agresja nadal jest *non-justiciable*.

Mimo wskazanych ograniczeń jurysdykcyjnych przyjęta definicja pozwala na określenie z większą precyzją zakresu odpowiedzialności za zbrodnię agresji. Ma to szczególne znaczenie z punktu widzenia polskiego kodeksu karnego, który – co jest rozwiązaniem wyjątkowym w skali światowej – penalizuje zbrodnię przeciwko pokojowi, lecz jej nie definiuje¹³.

2. *Sprawca zbrodni*. W pracach nad odpowiednim ujęciem zbrodni agresji w Statucie MTK jednym z elementów, który nie budził wątpliwości, było uznanie, że agresja jest zbrodnią przywódców (*leadership crime*), czyli osób, które mają wpływ na politykę¹⁴. Dlatego przyjęto, że zbrodni tej może dopuścić się osoba, która jest w stanie efektywnie sprawować kontrolę nad politycznymi lub wojskowymi działaniami państwa bądź też nimi kieruje¹⁵. Specjalna Grupa Robocza podkreślała, że wymóg przywództwa dotyczy wszystkich form uczestnictwa w zbrodni, o których mówi Statut¹⁶, a przepis o

MTK, zob. ICC-ASP/8/INF.2, § 38–40.

¹¹ W czasie prac Specjalnej Grupy Roboczej rozważano również zastosowanie procedury z art. 121 ust. 4, zgodnie z którą odpowiednie poprawki weszłyby w życie wobec wszystkich państw-stron w rok po złożeniu dokumentów ratyfikacji lub przyjęciu Statutu przez 7/8 państw-stron. Taki pułap mógłby być trudny do osiągnięcia w krótkim czasie, ale zaletą tej procedury był fakt, że poprawka obowiązywałaby wszystkie państwa-strony Statutu. Każde państwo mogłoby jednak wypowiedzieć Statut ze skutkiem natychmiastowym (art. 121 ust. 7).

¹² Zob. art. 121 ust. 3, zgodnie z którym, gdy niemożliwe będzie osiągnięcie konsensu, wymagana jest większość 2/3 głosów.

¹³ Analiza definicji zbrodni przeciwko pokojowi zawartej w Statucie MTW wskazuje, iż jest to termin szerszy od zbrodni agresji, gdyż obejmuje nie tylko planowanie, przygotowywanie, rozpoczęcie i prowadzenie wojny agresywnej, lecz również wojny naruszające traktaty międzynarodowe, umowy lub gwarancje. Jednak w orzecznictwie dotyczącym zbrodni przeciwko pokojowi przyjęto, że każda wojna agresywna jest jednocześnie wojną naruszającą traktaty międzynarodowe, i z tego względu nie czyniono rozróżnienia na kilka rodzajów zbrodni przeciwko pokojowi.

¹⁴ M. Politi: *The Debate within the Preparatory Commission for the International Criminal Court* [w:] M. Politi, G. Nesi: *The International Criminal Court and the Crime of Aggression*, Ashgate 2004, s. 46; zob. ICC-ASP/5/SWGCA/INF.1, § 88.

¹⁵ ICC-ASP/7/SWGCA/INF.1, ICC-ASP-8/20.

¹⁶ ICC-ASP/6/SWGCA/INF.1, § 11.

odpowiedzialności przełożonych nie ma w przypadku zbrodni agresji zastosowania¹⁷.

Słusznie nie wprowadzono wymogu piastowania przez oskarżonych wysokich stanowisk państwowych. Ważniejsze bowiem od formalnego objęcia danego stanowiska jest stwierdzenie, czy dana osoba miała lub ma wpływ na prowadzoną przez państwo politykę. Ten aspekt szczególnie podkreślano w dalszych procesach norymberskich, które toczyły się przed amerykańskimi sądami wojskowymi. W sprawie *Farben* zwrócono uwagę, że należy odróżnić przywódców (*leaders*) od ich zwolenników (*followers*)¹⁸. Podkreślono, że odpowiedzialność za zbrodnię przeciwko pokojowi musi być ograniczona do tych osób ze sfer politycznych, wojskowych czy przemysłowych, które ponosiły odpowiedzialność za formułowanie i wdrożenie polityki¹⁹. Z kolei w sprawie Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu zaznaczono, że odpowiedzialność karna za zbrodnię przeciwko pokojowi może być ponoszona wyłącznie przez osoby, które zajmowały stanowiska zapewniające wpływ na kształtowanie polityki państwa²⁰.

Odwoływanie się do możliwości wpływania na politykę jest o tyle zrozumiałe, że MTW wskazał na Pakt Brianda-Kellogga jako główne źródło kryminalizacji wojny agresywnej, a w Pakcie zakazywano odwoływania się do wojny jako instrumentu polityki²¹. Ponadto, próbując odpowiedzieć na pytanie, czy udział jest niezbędny do popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi, nie można się nie zgodzić, że szeregowe go żołnierza dość łatwo zastąpić, a polityka wyznaczającego kierunki działań – niekoniecznie²². Możliwość wpłynięcia na prowadzoną politykę ma więc znaczenie dla stwierdzenia związku przyczynowego między działaniem danej osoby a dokonaniem zbrodni agresji²³.

Kryterium posiadania odpowiedniego wpływu na prowadzenie polityki nie było jednak konsekwentnie stosowane w orzecznictwie. Przykładowo, wyroki: MTW w sprawie *Frick*²⁴, amerykańskiego trybunału wojskowego w sprawie Ministrów²⁵ oraz Najwyższego Trybunału Narodowego w Polsce²⁶ są dowodem na

¹⁷ ICC-ASP/3/SWGCA/INF1, § 54.

¹⁸ Wyrok z 30 VII 1948 w sprawie *United States v. Carl Krauch et al.*, tekst wyroku – zob. *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10, Nuernberg October 1946–April 1949*, t. VIII, Washington 1950, s. 1126.

¹⁹ Tamże, s. 1124.

²⁰ Wyrok z 28 X 1948 w sprawie *United States v. Wilhelm von Leeb et al.*, tekst wyroku – *Trials of War...*, jw., t. XI, s. 486–489.

²¹ Zob. R.D. Lumb: *Individual Responsibility for Aggressive War: The Crime Against Peace*, „*The University of Queensland Law Journal*” 1956–1959, vol. III, s. 350.

²² L. May: *Aggression and Crimes against Peace*, Cambridge 2008, s. 238.

²³ L. May: *Act and Circumstance in the Crime of Aggression, Symposium: War & Responsibility*, „*The Journal of Political Philosophy*” 2007, vol. XV, s. 180.

²⁴ Wyrok MTW z 1 X 1946, „*American Journal of International Law*” 1947, vol. XLI, Supplement, s. 291.

²⁵ Wyrok z 11–13 IV 1949 w sprawie Ministrów (*Wilhelmstrasse*), *United States v. Ernst von Weizsaecker et al.*, tekst wyroku – zob. *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 314 i n.

²⁶ Zob. wyrok w sprawie Artura Greisera z 9 VII 1946 i wyrok w sprawie Alberta Forstera z 27 IV 1948 – T. Cyprian, J. Sawicki: *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, Poznań 1962.

to, że za zbrodnię przeciwko pokojowi mogą odpowiadać osoby, które nie miały wpływu na określanie polityki, ale odegrały istotną rolę w jej implementacji²⁷.

Definicja przyjęta na konferencji przeglądowej zasadnie nie wyklucza możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności dowódców wojskowych, jeśli mieliby oni wpływ na podejmowanie decyzji o politycznych lub wojskowych działaniach państwa. Warto jednak zwrócić uwagę, jak duże rozbieżności w orzecznictwie wywołała kwestia odpowiedzialności tego typu osób. Wszyscy oskarżeni w sprawie Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu rozpatrywanej przez amerykański trybunał wojskowy zostali uznani za osoby niemające wpływu na politykę – za zwykłych wojskowych, którzy wykonywali swoją pracę. Przed MTW skazano natomiast Raedera czy Keitela, mimo że Trybunał nie zaliczył ich do grona przywódców, osób mających wpływ na politykę lub w których gestii leżało podejmowanie decyzji, lub mających duże wpływy wśród wysoko postawionych osób²⁸.

W projekcie Kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości z 1996 r. zaznaczono, że wyłącznie przywódcy oraz organizatorzy mogą odpowiadać za zbrodnię agresji (art. 16). W komentarzu podkreślono jednak, że terminy te należy rozumieć wystarczająco szeroko, aby objąć nimi nie tylko członków rządu, ale również osoby zajmujące wysokie stanowiska w wojsku, dyplomacji, partiach politycznych i przemyśle²⁹. Podkreślono również, że agresji mogą dopuścić się wyłącznie osoby działające w imieniu państwa (*agents of States*), które wykorzystują przysługującą im władzę do wydania polecenia popełnienia zbrodni agresji lub udostępniają środki konieczne do jej popełnienia³⁰. Wynikałoby z tego, że wykluczono możliwość oskarżenia o zbrodnię agresji osób prywatnych. Taka interpretacja jest jednak nie do zaakceptowania. Nie powinno budzić wątpliwości, iż o zbrodnię agresji może być oskarżona osoba cywilna, która nie jest członkiem rządu, ale ma odpowiedni wpływ na sprawy publiczne lub funkcjonowanie gospodarki³¹. Przed MTW i Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym dla Dalekiego Wschodu każdy mógł odpowiadać za zbrodnię przeciwko pokojowi³². Ten drugi organ skazał Hashimoto, który nie pełnił żadnych wyższych stanowisk, lecz jego publikacje i wpływy świadczyły o tym, że był jednym z głównych inspiratorów spisku³³. Z drugiej jednak strony, ani w Tokio, ani w Norymberdze nie skazano żadnego przedstawiciela przemysłu.

Z aprobatą należy przyjąć definicję MTK, która nie wyklucza postawienia w stan oskarżenia osób prywatnych. Użyte w niej sformułowania są na tyle szerokie, by objąć swym zasięgiem reprezentantów przemysłu³⁴. Niekoniecznie

²⁷ C.A. Pompe: *Aggressive War. An International Crime*, The Hague 1953, s. 233.

²⁸ Zob. PCNICC/2002/WGCA/L.1/Add.1, s. 32 i n.

²⁹ Projekt Kodeksu z 1996 r., jw., s. 43.

³⁰ Tamże, s. 19–20.

³¹ Y. Dinstein: *War, Aggression and Self-Defence*, New York – Cambridge 2005, s. 134.

³² A. Niang: *Les Individus en tant que personnes privées* [w:] H. Ascensio, E. De-caux, A. Pellet: *Droit international pénal*, Paris 2000, s. 228.

³³ Wyrok MTWDW z 12 XI 1948 – B.V.A. Röling, C.F. Rüter: *The Tokyo Judgment, The International Military Tribunal for the Far East (I.M.T.F.E.) 29 April 1946 – 12 November 1948*, t. I, Amsterdam 1977, s. 444–445; zob. również K. Kittichaisaree: *International Criminal Law*, Oxford 2001, s. 223.

³⁴ ICC-ASP/7/20/Add/1, § 25.

więc zbrodnia agresji musi być przestępstwem wyłącznie wysokich przedstawicieli państwa³⁵.

3. *Strona przedmiotowa*. Najtrudniejszym zadaniem przy rozważaniu zasad odpowiedzialności za agresję wydaje się precyzyjne określenie, czym jest dany czyn przestępny (*actus reus*). Pierwszy problem pojawia się na etapie stwierdzenia, co ma zostać zdefiniowane: „agresja”, „akt agresji”, „wojna agresywna” czy może „wojna naruszająca traktaty międzynarodowe”. W Statucie MTK zdecydowano się na penalizację agresji, a definiując ją, odwołano się do terminu „akty agresji”. Takie rozwiązanie jest trafne. Odwołanie się do pojęcia wojny zawsze wiązało się z licznymi problemami. Niebezpieczne jest rozważanie, jakie działania są jeszcze dopuszczalnymi aktami agresji, a jakie już osiągnęły pułap wojny agresywnej.

Statut MTK wspomina o trzech elementach strony przedmiotowej każdej zbrodni: czynie (*conduct*), skutku (*consequence*) i okolicznościach jego popełnienia (*circumstances*)³⁶, przy czym okoliczności mogą dotyczyć bezpośrednio zbrodni lub kontekstu jej popełnienia³⁷.

Orzecznictwo wskazuje, że zbrodni agresji można się dopuścić zarówno przez działanie, jak i zaniechanie³⁸. Jak stwierdzono w sprawie Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu, osoba, która ma możliwość wpłynięcia na politykę, odpowiada nie tylko wtedy, gdy aktywnie angażuje się w agresywne działanie, lecz także wówczas, gdy w takich działaniach nie przeszkadza lub przynajmniej nie próbuje opóźnić wykonania agresywnego planu³⁹.

Zgodnie z propozycją Specjalnej Grupy Roboczej, konferencja przeglądowna przyjęła, że ze zbrodnią agresji mamy do czynienia wyłącznie w razie użycia siły zbrojnej przeciwko suwerenności, integralności terytorialnej, politycznej niepodległości lub w inny sposób sprzeczny z Kartą Narodów Zjednoczonych. Przy takim ujęciu pojawiają się dwa elementy, które są niezbędne do określenia *actus reus* – czyn (użycie siły zbrojnej) i wskazanie obowiązku prawnego, który został naruszony (Karta NZ)⁴⁰.

Jak można zauważyć, nie uwzględniono groźby użycia siły zbrojnej, mimo że w dalszych procesach norymberskich do odpowiedzialności pociągnięto osoby winne zajęcia Austrii i Czechosłowacji, czyli państw, w stosunku do których takiej groźby użyto⁴¹. Takie rozwiązanie może być jednak przejawem próby rozsądnego ogra-

³⁵ Por. jednak R. Cryer: *Aggression at the Court of Appeal*, „*Journal of Conflict and Security Law*” 2005, vol. X, s. 214.

³⁶ Zob. wprowadzenie do elementów zbrodni, pkt 7 (tłum. na język polski – M. Płachta: *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. II, Kraków 2004, s. 173 i n.).

³⁷ M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izdorczyk: *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008, s. 166.

³⁸ Udowadniają to przypadki Ernsta von Weizsäckera, Ernsta Wörmanna, Koichi Kido czy Jiro Minami.

³⁹ *Trials of War...*, jw., t. XI, s. 488.

⁴⁰ L. May: *Aggression...*, jw., s. 230.

⁴¹ Zob. R.L. Griffiths: *International Law, the Crime of Aggression and the Ius ad Bellum*, „*International Criminal Law Review*” 2002, vol. II, s. 367.

niczenia jurysdykcji MTK w celu uniknięcia komplikacji związanych z sądzeniem samej groźby agresji. Jest to bowiem kłopotliwe, gdy do samej agresji nie doszło.

W definicji przyjętej przez konferencję przeglądową przywołano listę aktów agresji zaczerpniętą z rezolucji Zgromadzenia Ogólnego nr 3314. Nie określono jednak, czy lista ta ma charakter otwarty czy zamknięty. Za zamkniętym charakterem wyliczenia aktów agresji przemawia zasada legalności i wzorzec przyjęty już w Statucie MTK w przypadku zbrodni wojennych, zgodnie z którym, co do zasady, katalog zbrodni wojennych jest zamknięty, ale istnieje możliwość wprowadzenia poprawek rozszerzających go o nowe rodzaje zbrodni (zob. art. 8 ust. 2 lit. b xx). Takie rozwiązanie umożliwia kryminalizację nieujętych obecnie w katalogu czynów wyłącznie na przyszłość, a więc osoby odpowiedzialne za dokonanie czynu, który spowodował przyjęcie poprawki, nie mogłyby zostać ukarane⁴². Podkreślano jednak, że nawet gdyby przyjąć, iż katalog aktów agresji ma charakter otwarty, to nie oznacza to złamania zasady legalności, gdyż Statut MTK zawiera odwołanie do zasady *nullum crimen sine lege* (art. 22), przewiduje możliwość powołania się na błąd co do prawa (art. 32), a także zastrzega, iż MTK ma sądzić wyłącznie najpoważniejsze zbrodnie (art. 5)⁴³.

Trudno stwierdzić, co powinno być skutkiem zbrodni agresji. W definicji przyjętej przez konferencję przeglądową wskazuje się na skutek czy też cel agresji, jakim jest naruszenie integralności terytorialnej lub niepodległości politycznej innego państwa lub jego suwerenności⁴⁴. Pominięto natomiast odwołanie do następstwa agresji w postaci pozbawienia innych ludów ich prawa do samostanowienia, wolności i niepodległości czy nienaruszalnych praw tych ludów⁴⁵. Zrezygnowano również z wymienienia okupacji i aneksji jako koniecznego rezultatu agresji. Państwa podkreślały, że nie da się wymienić wszystkich celów i skutków agresji, a Rada Bezpieczeństwa w swych decyzjach dotyczących agresji nie odnosi się do celu działań zbrojnych agresora; gdy natomiast zaczyna się operować takimi pojęciami jak okupacja, to tym samym wprowadza się zagadnienia ze sfery *ius in bello*⁴⁶.

Jeśli chodzi o okoliczności popełnienia czynu zabronionego, to niewątpliwie w przypadku zbrodni agresji należy zwrócić uwagę, że jest to czyn państwa zabroniony prawem międzynarodowym⁴⁷. Nie ma odpowiedzialności jednostki bez stwierdzenia odpowiedzialności państwa⁴⁸. Czyn, którego dopuszcza się

⁴² ICC-ASP/6/SWGCA/INF.1, § 50.

⁴³ Tamże, § 51.

⁴⁴ Zob. np. PCNICC/1999/DP.11, PCNICC/1999/DP.13; szerzej H.-P. Kaul: *The Crime of Aggression: Definitional Options for the Way Forward* [w:] M. Politi, G. Nesi, jw., s. 102.

⁴⁵ Por. np. PCNICC/1999/DP.11.

⁴⁶ ICC-ASP/5/SWGCA/INF.1, § 26.

⁴⁷ M. Politi (jw., s. 49) używa terminu „zbrodnia” (*crime*), jednak biorąc pod uwagę prace Komisji Prawa Międzynarodowego na temat odpowiedzialności państwa, bardziej właściwe jest określenie: „czyn zabroniony prawem międzynarodowym” (*internationally wrongful act*).

⁴⁸ J. Hogan-Doran, B.T. van Ginkel: *Aggression as a Crime under International Law and the Prosecution of Individuals by the Proposed International Criminal Court*, „*Netherlands International Law Journal*” 1996, vol. XLIII, s. 324; K. Kittichaisaree, jw., s. 207; projekt Kodeksu z 1996 r., jw., s. 43.

sprawca, musi być popełniony w ramach agresji państwa⁴⁹. Oznacza to, że ataki wzajemnie zwalczających się grup w ramach jednego państwa nie mogą być zakwalifikowane jako zbrodnia agresji⁵⁰.

Wskazywano jednak, że w niektórych sytuacjach agresji mogą dokonać podmioty pozapaństwowe⁵¹, a definiowanie agresji jako zbrodni, której może się dopuścić wyłącznie państwo, jest przykładem przestarzałego podejścia do międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa⁵². Faktem jest, że w odniesieniu do zbrodni wojennych rozszerzono jurysdykcję MTK o naruszenia prawa wojennego popełnione w konfliktach wewnętrznych; w związku z tym można się zastanowić, czy idąc tą drogą, nie należałoby rozszerzyć definicji agresji w taki sposób, aby objęła sytuacje bezprawnego użycia siły wewnątrz jednego państwa⁵³.

Jeśli odpowiedzialność jednostki za zbrodnię agresji musi być pochodną odpowiedzialności państwa za agresję, to konsekwentnie należy stwierdzić, iż nie można dokonać agresji bez uruchomienia maszyny państwowej⁵⁴. Agresja to działanie zbiorowe – kombinacja indywidualnych czynów, które nie są tylko sumą pewnych działań, lecz muszą pozostawać w pewnej relacji, być w określony sposób skoordynowane, zorganizowane⁵⁵. Zbrodni agresji nie można popełnić w pojedynkę, gdyż jest to zbrodnia kolektywna⁵⁶.

Jeśli chodzi o odpowiedzialność za agresję, wielokrotnie akcentowano konieczność określenia odpowiedniego progu dla uznania danych działań za agresję. Wskazywano, że o zbrodni agresji może być mowa wyłącznie w przypadku działań prowadzonych na dużą skalę i wiążących się z poważnymi konsekwencjami⁵⁷. Skoro agresja ma być „megazbrodnią”, to nie można jej trywializować, obejmując tym pojęciem pomniejsze przypadki naruszenia integralności terytorialnej⁵⁸.

W czasie negocjacji w ramach Specjalnej Grupy Roboczej wagę zbrodni agresji próbowano zaznaczyć albo przez wskazanie, że musi chodzić o oczywiste naruszenie prawa międzynarodowego, albo przez stwierdzenie, iż konsekwencją agresji powinna być aneksja lub okupacja, albo przez określenie czynu zbrodni-

⁴⁹ L. May: *Act and Circumstance...*, jw., s. 174.

⁵⁰ I.K. Müller-Schieke: *Defining the Crime of Aggression Under the Statute of the International Criminal Court*, „*Leiden Journal of International Law*” 2001, vol. XIV, s. 420.

⁵¹ L. Condorelli: *Conclusions Générales* [w:] M. Politi, G. Nesi, jw., s. 156.

⁵² R. Rayfuse: *The Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind: Eating Disorders at the International Law Commission*, „*Criminal Law Forum*” 1997, vol. VIII, s. 60.

⁵³ M. Schuster: *The Rome Statute and the Crime of Aggression: A Gordian Knot in Search of a Sword*, „*Criminal Law Forum*” 2003, vol. XIV, s. 23.

⁵⁴ F. Malakian: *International Criminal Responsibility* [w:] M.C. Bassiouni: *International Criminal Law*, t. I. *Crimes*, New York 1999, s. 176.

⁵⁵ L. May: *Aggression...*, jw., s. 174–176.

⁵⁶ M.M. Goma: *The Definition of the Crime of Aggression and the ICC Jurisdiction over that Crime* [w:] M. Politi, G. Nesi, jw., s. 58; L. May: *Aggression...*, jw., s. 235.

⁵⁷ A. Cassese: *International Criminal Law*, Oxford 2003, s. 114; A.L. Paulus: *Peace Through Justice? The Future of the Crime of Aggression in a Time of Crisis*, „*The Wayne Law Review*” 2004, vol. L, s. 19.

⁵⁸ T. Meron: *Defining Aggression for the International Criminal Court*, „*Suffolk Transnational Law Review*” 2001, vol. XXV, s. 4 i 11.

czego jako wojny agresywnej⁵⁹. Debaty nad zagadnieniem progu mogły o tyle dziwić, że w Statucie MTK zaznaczono, iż Trybunał wykonuje swoją jurysdykcję tylko wobec najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej (art. 1, art. 5 ust. 1). Z drugiej jednak strony, w przypadku zbrodni wojennych zdecydowano się na podkreślenie, że MTK zajmuje się wyłącznie tymi zbrodniami, które są popełnione w ramach realizacji planu lub polityki albo na szeroką skalę (art. 8 ust. 1).

Ostatecznie konferencja przeglądowa przyjęła, że zbrodnią agresji jest tylko taki akt agresji, który stanowi oczywiste naruszenie Karty NZ. W dyskusji nad elementami zbrodni agresji podkreślono, że słowo „oczywiste” ma znaczenie obiektywne⁶⁰. Określenie przez MTK, że dane pogwałcenie Karty stanowi „oczywiste naruszenie”, ma zatem charakter decydujący i nie trzeba sprawdzać, czy sprawca uważał dane naruszenie za oczywiste⁶¹.

4. *Formy uczestnictwa.* W definicji przyjętej przez konferencję przeglądową stwierdzono, że odpowiedzialność za zbrodnię agresji obejmuje: planowanie, przygotowanie, rozpoczęcie i wykonanie aktu agresji.

Niezwykle trudno jest rozdzielić w czasie poszczególne etapy, ale można przyjąć, że: planowanie to obmyślanie pewnego schematu działań dla konkretnych aktów agresji; przygotowywanie to implementacja planu jeszcze przed wybuchem działań zbrojnych; rozpoczęcie łączy się z samym wybuchem działań zbrojnych; prowadzenie trwa aż do zakończenia działań zbrojnych⁶².

Należy odróżnić przygotowania do agresji podjęte przez państwo – i tym samym pewien kolektyw osób – od indywidualnych przygotowań danej osoby w celu zaangażowania się w zbrodnię agresji na któryś z etapów jej popełnienia.

W przypadku agresji etap planowania i przygotowywania jest szczególnie ważny⁶³. Jednak aby kogokolwiek ukarać za udział w planowaniu agresji, nie można oprzeć się na ogólnych deklaracjach programowych, lecz należy udowodnić istnienie konkretnego planu działań zbrojnych oraz udział oskarżonego w jego opracowaniu⁶⁴. Trybunał norymberski podkreślał, że o planowaniu można mówić nawet w warunkach dyktatury, gdyż realizacja planu musi zakładać uczestnictwo wielu wykonawców, którzy nie mogą się wyprzeć odpowiedzialności, powołując się jedynie na fakt, że działali pod kierunkiem jednego człowieka⁶⁵. Charakterystyczne jest jednak, że planowanie było penalizowane jedynie wtedy, gdy podjęto konkretne działania w celu realizacji planu⁶⁶.

Trybunały mniejsze znaczenie niż planowaniu przypisywały przygotowaniu⁶⁷. Może o tym świadczyć fakt oczyszczenia z zarzutu zbrodni przeciwko po-

⁵⁹ R.L. Griffiths, jw., s. 319.

⁶⁰ ICC/ASP/8/INF2, *Annex I*, art. 8 bis, *Introduction*, pkt 3.

⁶¹ Tamże, *Explanatory Note*, § 7.

⁶² Y. Dinstein, jw., s. 132.

⁶³ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., s. 221.

⁶⁴ Tamże, s. 222.

⁶⁵ Tamże, s. 223.

⁶⁶ *United Nations War Crimes Commission – Law Reports of Trials of War Criminals*, t. XV, London 1947, s. 148–149.

⁶⁷ C.A. Pompe, jw., s. 219.

kojowi Speera czy Schachta⁶⁸. Nie oznacza to jednak, że nie zwrócono uwagi na udział poszczególnych oskarżonych zarówno w przygotowaniach gospodarczych (Funk, Kaya), administracyjnych (Rosenberg) czy dyplomatycznych (von Ribbentrop, Rosenberg, Oshima, Togo, Wörmann), jak i zbrojnych (Göring, Keitel, Raeder i Jodl, Tojo).

Karalność samego planowania czy przygotowania do agresji jest o tyle kontrowersyjna, że gdyby do agresji nie doszło, to same przygotowania należałoby uznać za groźbę agresji, a nie akt agresji. Do tej pory planowanie agresji czy przygotowania do niej podlegały karze tylko wtedy, gdy agresji rzeczywiście dokonano. Aby więc dana osoba mogła być skazana za udział wyłącznie w planowaniu czy przygotowaniu agresji, do agresji zbrojnej musi dojść⁶⁹.

Ani MTW, ani MTWDW nie rozważały z osobna kwestii odpowiedzialności za samo rozpoczęcie wojny agresywnej. Możliwość przypisania komukolwiek odpowiedzialności za samo rozpoczęcie działań zbrojnych jest czysto teoretyczna i została wymieniona z przyczyn historycznych.

Największym problemem jest określenie, na czym polega dokonanie aktu agresji. Teoretycznie o samo prowadzenie działań zbrojnych można oskarżyć każdą osobę, która dołączyła do sprawców i przekazała swoje *know-how*⁷⁰. Jednak kluczowa jest odpowiedź na pytanie o różnicę między takimi działaniami wspierającymi wysiłek wojenny, które mają charakter zbrodniczy, a tymi, które są całkowicie dopuszczalne⁷¹.

Większość osób uznanych za winne prowadzenia wojny była odpowiedzialna za działania militarne (np. Göring, Keitel, Raeder, Jodl, Dönitz czy Shigemitsu). Jednak myli się ten, kto uważa, że tylko armie mogą prowadzić wojnę⁷². W świetle ustaleń MTW, również inna działalność, nawet czysto administracyjna, jak to było w przypadku Rosenberga, Fricka czy zwłaszcza Seyss-Inquarta, może być uznana za formę prowadzenia wojny⁷³. Jeśli chodzi o Ribbentropa, za prowadzenie wojny agresywnej uznano fakt podpisywania prawa włączającego nowe tereny do Rzeszy i ustanawianie protektoratów⁷⁴. Z kolei von Weizsäcker czy Keppler, oskarżeni w sprawie Ministrów, odpowiadali za prowadzenie wojny agresywnej czy inwazji z tego tytułu, że przekazywali instrukcje czy ultimatum dyplomatyczne, uczestniczyli w konferencjach dyplomatycznych⁷⁵. W sprawie Röchlinga francuski sąd wojskowy pierwszej instancji uznał, że m.in. eksploatacja zdobytych terytoriów może stanowić formę prowadzenia wojny⁷⁶. Co do dzia-

⁶⁸ I.K. Müller-Schieke, jw., s. 417.

⁶⁹ ICC-ASP/5/SWGCA/INF.1, § 39.

⁷⁰ R.S. Clark: *Rethinking Aggression as a Crime and Formulating Its Elements: The Final Work-Product of the Preparatory Commission for the International Criminal Court*, „Leiden Journal of International Law” 2002, vol. XV, s. 875.

⁷¹ R.K. Woetzel: *The Nuremberg Trials in International Law*, London 1960, s. 162–163.

⁷² G.P. Fletcher: *Romantics at War. Glory and Guilt in the age of terrorism*, Princeton-Oxford 2002, s. 76.

⁷³ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., odpowiednio: s. 286–287, 291–292, 319–320.

⁷⁴ Tamże, s. 278–279.

⁷⁵ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 340 i n., 385 i n.

⁷⁶ Tamże, s. 1079.

łań gospodarczych, związanych z rozwojem przemysłu, to można przywołać – z jednej strony – przykład Schachta i Funka, którzy nie zostali uznani za winnych prowadzenia wojny agresywnej⁷⁷, a z drugiej – skazanie Göringa przez MTW⁷⁸ czy Lammersa i Körnera przez amerykańskie trybunały wojskowe⁷⁹, co zdaje się świadczyć o tym, że również tego typu działania mogą być zakwalifikowane jako forma dokonywania aktu agresji.

5. *Strona podmiotowa.* W trakcie prac Specjalnej Grupy Roboczej podnieszono, iż zbrodni agresji należy dokonać z zamiarem i świadomością, ale ostatecznie zdecydowano, że nie jest konieczne podkreślanie tych aspektów w samej definicji agresji, gdyż wspomniane elementy są już wymienione w art. 30 Statutu MTK⁸⁰. W przepisie tym po raz pierwszy dokonano próby całościowego ujęcia problemu strony podmiotowej zbrodni. Sprecyzowano bowiem, że dana osoba ponosi odpowiedzialność karną i podlega karze za zbrodnię objętą jurysdykcją Trybunału tylko wtedy, gdy świadomie i z zamiarem jej popełnienia realizuje zamianę zbrodni (ust. 1). Jak wyjaśniono, osoba działa z zamiarem, jeżeli: w odniesieniu do czynu – zmierza do jego popełnienia, w odniesieniu do skutku czynu – zamierza wywołać taki skutek lub jest świadoma, że nastąpi on w normalnym następstwie zdarzeń (ust. 2). W świetle przepisu, „świadomość” należy rozumieć jako wiedzę o określonych okolicznościach albo o tym, że skutek nastąpi w normalnym następstwie zdarzeń (ust. 3).

W przyjętych przez konferencję przeglądową elementach zbrodni podkreślono, że sprawca powinien być świadomy faktycznych okoliczności, które sprawiły, iż użycie siły zbrojnej przez państwo było niezgodne z Kartą NZ (element 4) oraz że stanowiło jej oczywiste naruszenie (element 6). Jak podkreślono, nie wynika z tego, by należało udowodnić, iż oskarżony dokonał analizy prawnej dotyczącej niezgodności użycia siły zbrojnej z Kartą. Oskarżony powinien być świadomy faktów, a nie doktryn prawnych czy zasad określających, kiedy użycie siły zbrojnej jest niezgodne z Kartą. Stwierdzono, że wymóg świadomości prawa może wywołać niepożądane skutki, gdyż mógłby np. zachęcać potencjalnego sprawcę do lekceważenia kwestii legalności jego działań lub do polegania na wątpliwych opiniach potwierdzających zgodność z prawem działań państwa.

Orzecznictwo z zakresu zbrodni przeciwko pokojowi wskazuje, że trybunały, zwłaszcza amerykańskie, szczególną wagę przywiązywały do strony podmiotowej zbrodni agresji; podkreślały konieczność udowodnienia wystąpienia u oskarżonego świadomości dokonywania agresji i odpowiedniego zamiaru, motywacji czy celu.

W sprawie Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu stwierdzono, że prowadzenie wojny stanowi zbrodnię wówczas, gdy osoby będące na szczęblu tworzenia polityki miały zbrodniczy zamiar przy określaniu kierunku polityki⁸¹. Jak

⁷⁷ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., odpowiednio: s. 299–302, 296–297.

⁷⁸ Tamże, s. 272–273.

⁷⁹ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 972 i n. oraz 421 i n.

⁸⁰ ICC-ASP/5/SWGCA/INF1, *Annex III, Item I*, s. 21.

⁸¹ *Trials of War...*, jw., t. XI, s. 488.

jednak zaznaczono w sprawie *Farben*, trzeba brać pod uwagę stan świadomości oskarżonego w określonym czasie (w danej sytuacji)⁸².

Na brak zbrodniczego zamiaru, motywacji czy celu trybunały powoływały się w szczególności wtedy, gdy należało uzasadnić uniewinnienie oskarżonych o agresję. W przypadku von Papena trybunał norymberski stwierdził, że celem jego działań nie była zbrojna okupacja innego państwa, a jedynie podważenie pozycji legalnego rządu i wzmocnienie partii opozycyjnej, co miało doprowadzić w konsekwencji do aneksji państwa⁸³.

Przykłady osób zaangażowanych w rozwój przemysłu zbrojeniowego wskazują szczególnie dobitnie, jak duże znaczenie miała konieczność udowodnienia posiadania zbrodniczego zamiaru podczas rozpatrywania odpowiedzialności za agresję⁸⁴. Jak stwierdził amerykański sąd w sprawie Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu, nie można być ślepym na fakt, że każde państwo przygotowuje się na wypadek wojny – nawet Szwajcaria, państwo wiecześnie neutralne – toteż dopóki nie udowodni się, że podjęte przygotowania mają na celu doprowadzenie do wojny agresywnej, nie można mówić o popełnieniu zbrodni przeciwko pokojowi⁸⁵. Nie jest tajemnicą, że w wielu krajach przeprowadza się symulacje działań zbrojnych, przewiduje się różne scenariusze na wypadek wojny czy prowadzi się gry wojenne. Póki nie ma agresywnego zamiaru, tego typu działania nie stanowią przestępstwa⁸⁶. Jeśli oskarżony działa ze szlachetnych pobudek, gdyż pragnie prowadzić działania zbrojne, ale w jego mniemaniu mają one na celu obronę jego państwa lub ochronę ludności innego państwa przed naruszeniami praw człowieka, to nie można karać go za zbrodnię agresji⁸⁷. Jednak – jak stwierdzono w sprawie von Weizsäckera – argument, że oskarżony wewnętrznie nie zgadzał się z planem agresji i próbował sabotować jego wykonanie, musi być wzięty pod uwagę z całą ostrożnością, gdyż istnieje domniemanie, że dana osoba przewiduje naturalne konsekwencje swoich własnych świadomych działań⁸⁸.

Należy podkreślić, że gdy zostanie udowodnione, iż oskarżony miał agresywne zamiary, natomiast działania zbrojne, które prowadził, zostaną ocenione jako zgodne z prawem, to należy uznać go za niewinnego⁸⁹.

Jak podkreśla Y. Dinstein, konieczność udowodnienia *animus aggressio-*nis występuje w stosunku do nielicznych osób; wobec pozostałych wystarczy udowodnić świadomość brania udziału w agresji⁹⁰. Zapewne dlatego w orzecz-

⁸² *Trials of War...*, jw., t. VIII, s. 1108.

⁸³ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., s. 316–318.

⁸⁴ Q. Wright: *The Law of the Nuremberg Trial*, „*American Journal of International Law*” 1947, vol. XLI, s. 66.

⁸⁵ *Trials of War...*, jw., t. XI, s. 488.

⁸⁶ Y. Dinstein, jw., s. 137.

⁸⁷ L. May: *Aggression...*, jw., s. 15.

⁸⁸ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 341 (zob. również s. 349, 953).

⁸⁹ Q. Wright: *The Law of the Nuremberg Trial*, „*American Journal of International Law*” 1947, vol. XLI, s. 67.

⁹⁰ Y. Dinstein: *The Distinction between War Crimes and Crimes against peace* [w:] Y. Dinstein, M. Tabory: *War Crimes in International Law*, The Hague 1996, s. 7.

nictwie i doktrynie problemowi świadomości przestępności czynów poświęcono więcej uwagi niż zbrodniczemu zamiarowi. Jest tak niekoniecznie dlatego, że większe znaczenie przy stwierdzeniu winy ma kwestia świadomości niż zamiaru, lecz dlatego, że zamiar można udowodnić przez wskazanie świadomości planu lub polityki agresji⁹¹.

Bez stwierdzenia, że oskarżony miał świadomość zbrodniczego charakteru swych działań, nie można nikogo skazać za zbrodnię⁹². Co ważne, chodzi o subiektywną świadomość oskarżonego⁹³. Jak podkreślił amerykański trybunał w sprawie Ministrów, same podejrzania nie wystarczą, aby stwierdzić, że dana osoba miała świadomość brania udziału w zbrodni przeciwko pokojowi⁹⁴. Trafnie podkreślano, że nie można potępiać kogoś za to, że brał udział w wojnie, jeśli wierzył, iż broni swego kraju⁹⁵. Przedstawiciele państwa często kierują się w swych działaniach patriotyzmem i lojalnością, co należy brać pod uwagę przy ocenie strony podmiotowej⁹⁶. W sprawie Ministrów podkreślano, że nie można wymagać od osoby biorącej w działaniach zbrojnych, aby przeprowadziła niezależne śledztwo w celu stwierdzenia, czy jej rząd nie dopuścił się agresywnych działań, które są powodem toczących się walk⁹⁷. Jeśli jednak, jak podkreślił trybunał norymberski, oskarżeni byli świadomi celów Hitlera, współpracowali z nim i tym samym stali się częścią jego planu, to nie mogą być uznani za niewinnych dzięki powołaniu się na fakt, że zostali wykorzystani przez Hitlera, jeśli zdawali sobie sprawę z tego, co robią⁹⁸.

Dla trybunału norymberskiego i tokijskiego koronnym dowodem na istnienie świadomości popełnienia zbrodni przeciwko pokojowi było uczestnictwo w konferencjach, na których w pełni ujawniano agresywne plany. W sprawie *Krupp* amerykański sąd wojskowy podkreślał, że świadomość mogły mieć osoby, które nie uczestniczyły w konferencjach, lecz były w tak bliskich stosunkach z Hitlerem, iż musiały wiedzieć o jego planach⁹⁹. Z kolei z uzasadnienia wyroku MTW wobec Bormanna pośrednio wynika, że dowodem posiadania świadomości zbrodniczego charakteru działań, w których bierze się udział, może być fakt piastowania określonego stanowiska¹⁰⁰. Również w sprawie Ministrów, w przypadku Wörmanna, amerykański trybunał stwierdził, iż oskarżony na podstawie informacji,

⁹¹ B.B. Ferencz: *The Crime of Aggression* [w:] *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law. The Experience of International and National Courts. Commentary*, t. I, The Hague 2000, s. 57.

⁹² J. Hogan-Doran, B.T. van Ginkel: *Aggression as a Crime under International Law and the Prosecution of Individuals by the Proposed International Criminal Court*, „*Netherlands International Law Journal*” 1996, vol. XLIII, s. 333; Y. Dinstein: *War, Aggression...*, jw., s. 137.

⁹³ L. May: *Aggression...*, jw., s. 180.

⁹⁴ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 337, 417.

⁹⁵ Tamże, s. 337.

⁹⁶ A. Obote-Odora: *The Judging of War Criminals: Individual Criminal Responsibility Under International Law*, Edsburg 1997, jw., s. 78.

⁹⁷ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 337.

⁹⁸ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., s. 223.

⁹⁹ *Trials of War...*, jw., t. IX, s. 360.

¹⁰⁰ Wyrok MTW z 1 X 1946, jw., s. 329.

które otrzymywał, powinien wywnioskować, jakie plany i zamiary miał Hitler¹⁰¹. Jednak zdaniem amerykańskich trybunałów wojskowych, przedstawiciele przemysłu nie musieli już wyciągać logicznych wniosków na podstawie znanych im faktów¹⁰², a generałowie sądzeni w sprawie Najwyższego Dowództwa Wojskowego nie byli w równym stopniu świadomi zbrodniczości swych poczynań co Jodl czy Dönitz, mimo że uczestniczyli w tych samych spotkaniach¹⁰³.

*

Przyjęta przez konferencję przeglądową definicja zbrodni agresji nie jest doskonała, jest jednak dowodem, że buduje się konsens wokół pewnych zasad dotyczących odpowiedzialności za tę zbrodnię. Zbrodni agresji może dokonać wyłącznie osoba mająca istotny wpływ na politykę danego państwa, co zazwyczaj wiąże się z piastowaniem odpowiedniego stanowiska. Za zbrodnię taką należy uznać każdy akt agresji o odpowiedniej wadze, polegający na użyciu siły zbrojnej przez państwo przeciwko innemu państwu z naruszeniem Karty NZ. Do przypisania odpowiedzialności konieczne jest tu stwierdzenie, że oskarżony miał zamiar dopuścić się agresji oraz był świadomy zakresu, znaczenia i konsekwencji podjętych działań.

Trzeba pamiętać, że problemy z definicją zbrodni agresji są pochodną braku precyzji norm dotyczących zakazu użycia siły. Jeśli wciąż istnieją wątpliwości co do legalności działań zbrojnych podjętych choćby w ramach interwencji humanitarnej czy samoobrony prewencyjnej, to nie można stworzyć definicji zbrodni agresji, która nie budziłaby wątpliwości interpretacyjnych. Wątpliwości takie muszą się pojawić, gdy używa się sformułowań w rodzaju: „oczywiste naruszenie”, „w inny sposób niezgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych”. Znaczące jest, że konferencja przeglądowa przyjęła definicję, aby natychmiast zablokować możliwość sądenia zbrodni agresji na następne kilka lat. Oznacza to, że szansa, iż dojdzie do pierwszych od kilkudziesięciu lat procesów w sprawie zbrodni agresji, jest nikła.

¹⁰¹ *Trials of War...*, jw., t. XIV, s. 391, 966.

¹⁰² *Trials of War...*, jw., t. VIII, s. 1287.

¹⁰³ I. Brownlie: *International Law and the Use of Force by States*, Oxford 1968, s. 205.